

TÜRK DÜNYASI FIKRALARINDA “GELİN” OLMAK*

Belng A “Brldē” In Anecdotes of The Turklc World

Prof. Dr. Naciye YILDIZ**

ÖZ

“Gelin”i, “aileye evlenme yoluyla katılmış olan kadın birey” olarak tanımlanmak mümkündür. Türk aile yapısı dikkate alındığında, geçmiş dönemlerin büyük aile yapısında da, günümüzün çekirdek aile yapısında da gelinin yadsınmaz bir yeri ve rolü vardır. Bu yer ve rol, birbirine çok yakın kültürel yapılarıdaki aileler olması durumunda bile, “gelin”in geldiği aile; geldiği ailenin de “gelin” için, bir kültür ve otorite çatışması alanına dönüşmesine neden olabilmektedir. Bu çatışmalar, aileye katılan kişinin az veya çok farklı bir dünya görüşüne sahip olması, karakteri ve alışkanlıklarıyla farklılık göstermesi, yeni akrabalar edinmenin verdiği yabancılaşma hissi, varlığı daima kabul gören kuşaklar arası uyumsuzlukların bu ilişkileri etkilemesi, aile içindeki bireylerin birbirlerine göre konumları, her iki tarafın da kendi düşünce ve alışkanlıklarını ön planda tutması, fiziksel özelliklerin beğenilmemesi gibi çeşitli sebepler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Konu “gelin” olduğunda, geleneksel aile tipinde gelinin ev ortamında en çok muhatap olduğu kişi de “kayınvalide”dir. Kayınvalide, bu tür malzemelerde “anne” veya “kayınvalide” yerine “kaynana” şeklinde, büyük ölçüde olumsuz bir arka plan içeren adlandırmayla yer alabilmektedir. Dolayısıyla, bu ikili arasında yaşananlar, hatta “gelin” daha gelmeden başlayan değerlendirmeler, mizahın da yaygın malzemesi hâline gelebilmektedir. Günümüz çekirdek aile şartlarında eskisi kadar olmasa bile, geçmiş irdelediğinde çeşitli dönemlerde Türk aile yapısında kayınvalidenin gelin veya gelinler üzerinde mutlak bir otoritesinin bulunması, “gelin” fıkralarında ikincil tip olarak en çok kayınvalidenin yer almasına sebep olmakla birlikte, ailenin diğer fertleri de bu ilişki çerçevesine girdiği ölçüde “gelin” fıkralarında yer alabilmektedir. Buna gelinin evlendiği kişi de dâhildir. Türk halk edebiyatında türkü, mâni, fıkra, halk hikâyesi, tekerleme gibi türlerde bu tür çatışmalar, şikâyet, bezginlik, mizah, sitem gibi farklı duygularla dile getirilebilmektedir. Fıkralarda ise konu mizahi boyut yüklenerek işlenmektedir. Sadece Türkiye Türkçesinde değil, diğer Türk boylarında da “gelin” konulu fıkralar bulunmaktadır. Türk Dünyasından tespit edilen “gelin” fıkraları gülme teorileri açısından değerlendirildiğinde, bütün teorilerin söz konusu fıkralar için geçerli olduğu görülmektedir. Ailenin temel fertleriyle “gelen” fert arasındaki uyumsuzluk, “gelen” ile önceden beri o ailede var olanların birbirlerine karşı takındığı üstünlük, zaman zaman verilen iğneleyici cevaplarla ulaşılan rahatlama ve karşılaşılan problemlerin yarattığı duygusal karmaşa bu fıkralarda gülmeye sebep olmaktadır. Fıkralarda gelin ile geldiği ailenin fertlerinin çatışması güldürücü boyutuyla işlenirken aslında mizahi öğenin altında yatan problemler de ortaya çıkmaktadır. Bu problemlerle, “Gelin” ile ilgili fıkra metinleri, edebiyat sosyolojisinin ilgilenebileceği boyutta bir konudur ve “gelin” konusunda Türk Dünyası fıkralarında benzerlik ve farklılıklar vardır. Bu makalede gelin ile kayınanne, kayınbaba ve damat arasındaki çatışmaya dayalı mizah ve problemler, Türk Dünyası fıkralarından örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Fıkra, gelin, çatışma, uyumsuzluk, tip.

ABSTRACT

It is possible to define “bride” as “a female individual that has joined the family through marriage”. Considering the Turkish family structure, the bride has an undeniable role in both the large family structure of the past and the nuclear family structure of today. This place and role, even in the case of families with very close cultural structures, may cause the family from which the “bride” comes from and the “bride” herself turn into a clash of culture and authority. These conflicts may arise due to various reasons such as the person joining the family having a different view of the world, differences in character and habits, a feeling of strangeness given to acquiring new relatives, intergenerational incompatibilities affecting the relationships, positions of the family members in relation to each other, the prioritization of their own thoughts and habits of both parties, and disfavor of the physical properties. In the traditional family type, the person whom the “bride” addresses most in the home environment is the “mother-in-law”. The Mother-in-law may appear in such materials as the Turkish word “kaynana” instead of “mother” or “mother-in-law”, which has a largely negative background. Therefore, the experiences between these two parties, and the evaluations that begin even before the “bride” arrives, have the potential to become a common material of humor. When the past is examined, the mother-in-law has an

* Geliş tarihi: 14 Ocak 2021 - Kabul tarihi: 24 Mayıs 2021

Yıldız, Naciye. “Türk Dünyası Fıkralarında “Gelin” Olmak” *Millî Folklor* 130 (Yaz 2021): 70-83

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye, yildiz.naciye@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8351-4538.

absolute authority over the bride or brides in the Turkish family structure at various times, even if not as much as it used to be in today's nuclear family conditions. Although the mother-in-law is the secondary type in "bride" anecdotes, the other members of the family can also be included in "bride" anecdotes to the extent that they fall within the scope of this relationship. This includes the person the bride has married. Such conflicts in genres of Turkish folk literature such as folk songs, poems, anecdotes, folk tales, and rhymes, can be expressed with different emotions such as complaint, weariness, humor, and reproach. However, in anecdotes the subject is expressed with a humorous dimension. There are not just "bride" anecdotes of Turks living in Turkey but also other Turkic people. When the "bride" anecdotes from the Turkic World are evaluated in terms of laughter theories, it seems that all the theories are valid for the anecdotes. The incompatibility between the basic family members and the "coming" member, the superiority the "newcomer" and those who have existed in that family express over each other, the relief achieved by the occasional sarcastic answers, and the emotional turmoil caused by problems encountered, cause laughter in these anecdotes. While the conflict between the bride and the members of the family she joined is processed with a laughing dimension, the problems underlying the humorous element also arise. With these problems, the anecdotal texts on the "Bride" are a subject of a size that the sociology of literature can deal with and there are similarities and differences in the anecdotes of the Turkic World about the "bride". In this article, humor and problems based on the conflict between bride and mother-in-law, father-in-law and groom are tried to be presented with examples from Turkic World anecdotes.

Key Words

Anecdote, bride, conflict, incompatibility, type.

Giriş: "Masal Mekânında Kadın Olmak"a ithafen...

Aile, bir toplumun en küçük birimini oluşturur. Evlilik yoluyla aileler kurulur ve yeni akrabalar edinilir. Kurulan yeni birliktelikler ya büyük bir ailenin içinde gelenekteki yerini alarak bir zincirin halkasını oluşturur veya kendi küçük yapısıyla varlığını sürdürerek sonraki neslin yetişmesinde rol oynar. Aileler, büyüklüğüne göre geleneksel yani geniş aile veya çekirdek aile; yerleşim yerine göre kırsal, gecekondulu ve kentsel aile olarak adlandırılabilir. Bu aile tipleri toplumun gelenekleri, hayat şartları ve sosyal yapısına göre meydana gelir. Dünya görüşü, aile tiplerine göre farklılık gösterebilir, buna göre de fertlerin aile içindeki konumu değişebilir. Bu özellikler çerçevesinde aileye dışarıdan katılan fertler de ailenin genel dünya görüşü çerçevesinde bir konuma sahip olabilir.

Aile tipleri art zamanlı olarak gözden geçirildiğinde, Ercüment Kuran, Türklerin Orta Asya'daki göçebe dönemde çekirdek aile yapısına sahip olduğunu söylemektedir (1990: 363). Nitekim en eski yazılı metinlerimiz olarak kabul edilen Orhun Abidelerinde de Türk kültürü açısından birçok bilgiyi aktiren Dede Korkut boylarında da geniş aile yapısına dair izlere rastlanmamaktadır. Konargöçer hayatta diğer aile fertleriyle de bağlılığın devam etmesine rağmen, ailelerin çekirdek aile tipinde yaşadıklarını düşünmek mümkündür. Ziya Gökalp, eski Türk ailesinin ataerkilden ziyade babanın koruyuculuğunda "pederi" aile yapısına sahip olduğunu ve bu aile tipinde anne ile babanın eşit söz hakkına sahip bulunduğunu söyler (1976: 294). İbrahim Kafesoğlu da eski Türk ailesinin küçük aile tipinde kurulduğu görüşündedir (1997: 220). Bu durumda, Türk aile yapısının zaman ve mekâna bağlı olarak çekirdek aileden geniş aile yapısına dönüşümünün, yerleşik hayata geçilip aynı çatı altında yaşama zorunluluğunun ortaya çıkması, aileye gelir sağlayan fertlerin sınırlı olması, ekonomik şartların bir arada yaşamayı gerektirmesi gibi diğer etkenlerle yaygınlaştığını söylemek mümkündür.

Günümüz Türk aile yapısı irdelendiğinde, geniş aile tipine kıyasla, çekirdek aile tipinin daha yaygın olduğunu istatistikler göstermektedir. 2011 yılında Türkiye İstatistik Kurumu ve Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nün birlikte yaptığı alan araştırmasında Türkiye genelinde çekirdek aile tipi %73,6, geniş aile tipi 17,7 olarak tespit edilmiştir. Bu yapı, edebiyat sosyolojisi bakımından değerlendirildiğinde, çekirdek ailede, geniş aile kadar bir arada bulunmayan aile fertleri arasındaki olumlu veya olumsuz

olayların, fazla olamayacağı gerçeğinden hareketle, bunların edebiyata da farklı boyutlarda veya daha az yansıtacağını düşünmek mümkündür. Türk ailesinde genellikle çekirdek aile yapısının hâkim olmasına rağmen, akrabalık ilişkilerinin kuvvetli olması nedeniyle, çekirdek aile, bir parçası olduğu anne ve babalardan, kardeş ve yeğenlerden oluşan büyük aileden kopuk ve bağımsız yaşayan bir yapıya sahip değildir. Bu bağlılık nedeniyle, ailenin doğum yoluyla katılan asli bireyleri arasında aynı ortamda yetişme, aynı kültürel değerlere sahip olma, aradaki kan bağından doğan saygı ve sevgi nedeniyle çatışmalar daha az boyutta yaşanır veya üstü örtülürken, aileye “gelen” ile ailenin asli fertleri arasında sürekli bir iletişimin gerekliliği, uyumsuzluklara ve daha ileri boyutta da çatışmalara neden olabilmektedir.

Türk Dünyasında hâkim olan gelenekler çerçevesinde aileye yeni fertlerin “gelin almak” yoluyla katıldığı görülmektedir. Türk kültüründe “turmuşa çıkmak/kız çıkarmak” ifadesi kızlar için evlenmek anlamında kullanılırken günümüzde her ne kadar evlenen erkek çocuk da ayrı bir evin ferdi hâline gelse de onun evliliği için “oğul çıkarmak” gibi bir terimin kullanılmaması, aileden ayrı düşünülmediğini gösterir mahiyettedir. Aileye “güvey almak” yani Türkiye Türkçesindeki ifadesiyle “iç güveylik” ise, bütün Türk Dünyasının geleneksel aile yapısında, ancak evin erkek çocuğunun olmaması, sakat veya hasta olması gibi belli şartlar dâhilinde gerçekleşmekte, bu durumların dışında fazla tercih edilmemektedir. Dolayısıyla, ailenin var olan fertleri ile yeni gelen fert arasındaki çatışmalar incelendiğinde, taraflardan biri çoğunlukla “gelin” olmaktadır. Elbette damat da, aileye dışarıdan katılan yeni bir fert olarak mizah konusu olabilmektedir ve Türk kültüründe özellikle “kaynana/damat” ile ilgili fıkralar da az değildir ancak ayrı bir çalışmayı gerektirdiğinden bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Aile içinde, özellikle baba-oğul arasındaki yakınlıktan daha derin olduğu kanaati uyandıran anne-oğul yakınlığı (Kaya 2019: 202) aileye katılan gelin açısından problem yarattığı gibi annenin bu yakınlığı geline kaptırdığını düşünmesi de özellikle gelin-kaynana arasındaki çatışmanın temelini oluşturabilmektedir. Gelin ile kaynana arasındaki çatışmayı gelin bakış açısından inceleyen Özlem Altınsu Sönmez de bu çatışmanın en eski dönemlerden beri bütün kültürlerde var olduğunu ve basit bir kıskançlıktan daha öte, kadınlara konuları paylaşamamasından kaynaklandığını söylemektedir (2019: 1159-1201). Gelinin yetiştiği kültürün farklılığı, onun farklı bir birey olduğunun kolay kabul lenilmemesi, fiziki özelliklerinin beğenilmemesi veya karakterinin ailenin değerlerine uygun olmaması, bütün bunların gelin açısından da geçerliği gibi sebepler de, gelin ile aile arasındaki uyumsuzluğun temelini oluşturabilmekte, bu da genellikle kayınvalide tarafından ortaya konulmaktadır. Türk aile yapısı irdelendiğinde gelin ile kayınbabanın sürekli aynı ortamda bulunmaması; kayınbabanın ailenin en büyük reisi olarak kabul edilmesinden dolayı kendisine gösterilen saygı nedeniyle gelin tarafından söylenmek istenen varsa bile söylenememesi; kayınbabanın gelinle mesafeli oluşu gibi sebepler, aralarında yoğun ölçülerde çatışma yaşanmasına büyük ölçüde engeldir. Ancak, gelin-kaynana fıkraları kadar fazla olmasa da gelin-kayınbaba fıkraları da kültürümüzde mevcuttur.

Aile fertleri arasında birçok sebebe bağlanabilecek olan uyumsuzluklar çatışmaları ortaya çıkarmakta; çatışmalar da sosyal açıdan toplumun aynası durumunda olan edebiyata yansıtılmaktadır. Türk aile yapısında aile fertlerinin birbirleriyle iletişiminin ve birbirlerine karşı konumlarının kendine has özelliklere sahip olması, aileye yeni katılanların bunlara tabi olmasının beklenmesi, aile içinde *uyumsuzluğa*; yeni gelene karşı hazırdır var olanların kendisini *üstün görmesine* veya tam tersi olarak gelenin, geldiği şartlardan daha farklı bir ortamla karşılaştığında, o ortamda bulunan kişilere karşı kendisini

daha üstün bir konuma yerleştirmesine; çatışma içinde olanların normal şartlarda birbirlerine karşı söyleyemediklerini başka bir iletişim yoluyla birbirlerine ileterek *rahatlatmalarına*; beklemedikleri durumlar karşısında çelişkiye düşerek *duygu karmaşası* yaşamalarına sebep olmakta; bunların her birisi de “gülme” olgusuna malzeme teşkil ederek fıkralaşmaktadır.

Her ne kadar roman, hikâye, anı gibi çağdaş eserlerle ilgilense ve bu eserlere ya da yazarlara yönelik inceleme metotları kullansa da, edebiyat sosyolojisi, en kısa ifadesiyle, “edebiyat olayıyla toplumsal hayat arasındaki karşılıklı ilişkileri inceler” (Kösemihal 1964: 10). Fıkralar da toplum hayatında olan bitenleri mizah perdesinin arkasından kısa ve öz biçimde yansıtan bir edebî türdür. Sıkıntılı zamanlarda mizah duygusunun gelişmesi ve aslında üzen, isyan ettiren, reddedilen, ötekileştirilen birçok kişi veya olayın mizahın konusu durumuna gelmesi de bu nedenledir. Köksal Alver, edebiyat sosyolojisi disiplininin inceleme alanında ürün/eser, yazar, okur, basım/yayım unsurlarına dikkat çekerek yeni bir açılım getiren Escarpit’in görüşlerinden hareketle, edebiyat sosyolojisinin edebî eserin kendisiyle değil, hayattaki macerasıyla ilgilendiğini, her türlü eserin edebiyat sosyolojisinin alanına girebileceğini ifade eder ve edebiyat sosyolojisinin edebî metnin hayata nasıl tanıklık ettiği ve hayatın ona nasıl cevap verdiğiyle ilgilendiğini belirtir (2006: 112). Bu çalışmada, Türk Dünyası fıkralarının “gelin”le ilgili olanlarından seçmeler yapılarak kültürümüzde ailenin bu ferdine, ferdin de geldiği aileye karşı algılarının fıkralara nasıl yansıdığı, dolayısıyla fıkraların hayatın bu yönüne nasıl tanıklık ettikleri ortaya konulmaya ve konuya gülme teorileri açısından da bakılmaya çalışılacaktır.

Gelin Seçimi ile İlgili Fıkralar: Benim Oğlum Kimlere Layık?

Gelin olma, aslında evlenecek kişilerin karşılıklı seçiminin sonucudur gibi görülebilir ancak Türk geleneklerinde gelin olanın değil de gelin alan tarafın seçim yapması daha yaygındır. Damat olacak kişiyi doğuran, büyüten, yetiştiren “anne”, geleneksel yapıya sahip ailelerde, kendini gelin seçimi işinden de sorumlu addeder ve çeşitli yöntem ve ölçütlerle oğluna/kendine/ailesine uygun gelin adayını belirlemeye çalışır. Bu ölçütler muhtemelen kendisine de yıllar önce uygulanmış ve nesilden nesle sözlü olarak aktarılan kültür kodlarından oluşmaktadır. Kaynana kendisini, bu kodları ya doğrudan ya da kendisine vekil olarak gördüğü kişiler vasıtasıyla denetleme yetkisine sahip olarak görür. Denetlenecek olan unsurlar gelin adayının becerikliliği, ahlaki ve fiziki yapısı ile ilgili değerlerdir. Eski toplumlarda kız görmeye gidenlerin “Aynanın tozuna bak, evin kızına bak” şeklinde bir notu tozlu aynaya yazarak evden ayrılmaları; halıların altına, eğer köy ortamındaysa hayvan ahırlarına kadar bakmaları, hamamlarda kız seçmeye gitmeleri gibi alışıldık davranışlar, yetkili olduğunu düşünmekten kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Türk Dünyası fıkraları topluca değerlendirildiğinde, gelin seçimiyle ilgili fıkralar oldukça yaygındır.

“Gelin Seçme Hilesi” başlıklı bir Tatar fıkrasında (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 215-216) kaynana aday, oğlu için kız seçmek üzere kuyu başında su çeken kızları “temizlik” ölçütüne göre denetler. Kurnazca bir soru sorarak titiz olan kız seçmeyi hedefler ve kızlara tırnak arasındaki hamurun kendisine lazım olduğunu söyler. Kızlardan birisi üzülerek, bugün hamur yoğurduğunu ama tırnağının arasında kalmayacak şekilde elini yıkadığını söyler. Aslında kaynananın aradığı bu tür bir gelindir ama fıkranın burada bitmesi, gülme unsurunu ortaya çıkaramayacağı için bir başka çarpıcı cevaba ihtiyaç vardır. Diğer kızın üç gün önce yoğurduğu hamurun kendi tırnağının arasında durduğunu ve verebileceğini söylemesi, bu gelin adayının “temizlik” ölçütünden geçememesine sebep olmakta ve üç gündün beri elini doğru düzgün yıkamamış olması toplumun genel temizlik

anlayışına uyumsuzluğu yansıtmaktadır. Kayınvalidenin temizlik tespiti için seçtiği do- laylı yol da sonuç açısından merak duygusunu tetiklemektedir.

Gelin seçiminde sıkça dikkate alınmış ölçütlerden biri de yaş konusudur. Türk Dün- yasının evlenme geleneğinde, bazı şartlarda durumun tersine olduğu gözlenirse de gelin adayının evleneceği kişiden yaşça küçük olması makbuldür. Tatar şairi Gabdilcebbar Kandalıy'la ilgili fıkrada (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 215-217), şairin hanımı ölünce ona yaşı biraz büyükçe bir kızı evlenmesi için çok överler. Kız da tanışmak üzere süslenip gelir, biraz konuştuktan sonra şaire “Bana kaç yaş verirsin?” diye sorar. Bunun üzerine şair “Sana hiç yaş vermem, seninkiler yetişir” dediğinde, sorunun amacıyla verilen cevap arasındaki uyumsuzluk, gülme unsurunu oluşturur. Gelinin kendi yaşını bilmesine rağ- men böyle bir soruya yeltenmesi, aldığı cevap mizah duygusunu oluşturur.

Evlilikler her zaman iki tarafın da gönül rızasıyla olmayabilmektedir. Geçmiş dö- nemlerde de günümüzde de çeşitli sebeplerle gençlerin istemedikleri veya beğenmedik- leri kişilerle evlendirilmeleri söz konusu olabilmekte, bu konu edebiyata da yansımakta- dır. Birçok eserde bu sosyal olayın doğurduğu sonuçlar işlenirken “Gelin Beklerken” başlıklı Tatar fıkrasında baba, oğlunu, zengin birinin çirkin kızıyla evlendirmek ister. Ge- lini getirmek üzere oğlunu, kara aygıra araba koşup komşu köye gönderir, heyecanla ge- lini beklemeye başlarlar. Bir müddet sonra kara aygır yanında kimse olmadan ve arabanın da oklarını sürükleyerek geri döner. Baba, oğlu ile gelinin başlarına bir şey mi geldi diye telaşla, oğlunun gelin getireceği komşu köye gittiğinde, oğlunu yolda telaşsız bir şekilde dönerken bulur. Ne olduğunu sorduğunda, damat adayı, kara aygırın gelinin çirkinliğini görünce çitten atlayıp arabanın oklarını da kırarak kaçtığını söyler (Mehmutov ve Sadı- kova 1979: 217). Bu fıkrada, sosyal hayatta da rastlanabilen damat adayının, babasının sözüne karşı çıkamayıp evlenmeye mecbur kalması ancak beklenmedik şekilde bu du- rumdan kurtulması, kendisinin babasına söyleyemediklerini atın davranışıyla anlatarak rahatlaması söz konudur. Böylece gülme durumu oluşmuştur. Sosyal açıdan bakıldığında, gelinin ötekileştirildiği, çirkinliğine rağmen zenginliği nedeniyle kayınbaba tarafından tercih edildiği, fıkranın arka planında yer alan sosyal bir gerçekliktir

Gelin Gitmeyle İlgili Fıkralar: Hem Ağlarım Hem Giderim mi?

Türk kültüründe gelin kızın ağzından söylenen “Hem ağlarım hem giderim” sözü, bir duygu karmaşası ifadesidir. Gelin adayı bir yuva kurarak baba evinden ayrılırken mutlu olsa da ailesinden ayrılmak başta olmak üzere, çeşitli sebeplerle bir yandan da üzül- lür ve ağlar. Ayrıca, kına gecesinde kızın ağlatılması geleneği de Anadolu kültüründe yaygındır. Türk Dünyasına bakıldığında, kına gecesinin olmadığı geleneklerde, gelinin evden çıkarken de ağlatıldığı görülür. Bunun altında, baştan ağlatılırsa daha sonra güle- ceğine olan inanç kadar gelinin evlenmeye çok hevesli görünmemesi gerektiği düşüncesi de yatar. Ağlayan gelinin hemen ardından kaldırılıp oynatılması da kanaatimizce bir dö- nemin bitip yeni bir dönemin başlangıcının kutlanması, hatta o dönemin unutturulmasıyla ilgili olmalıdır. Ancak, hangi sebeple olursa olsun, ağlayan gelin adayına gitmemesi söy- lendiğinde alınan cevap başlı başına bir gülme durumu oluşturmaktadır; gelin gitmekten vaz geçmemekte veya niye ağladığını söylememekte, bu davranışıyla da gelin gitmekten memnun olduğunu belli etmektedir. “Kızın Delili” başlıklı bir Tatar fıkrasında gelin olan kız, gerçekten evlenmek istemediği için ağlarken, annesi onu, kızların kısmetinin bu ol- duğunu, kendisini de zamanında birine verdiklerini söyleyerek teselli ve ikna etmeye ça- lışır. Gelin olan kız ise, annesinin evlendiği kişinin yabancı değil, babası olduğunu, ken- disinin bir yabancıyla evlendiğini söyler (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 216). Fıkırda gülme unsuru, “gelin”in kendi ailesinin bir ferdiyle olan konuşmasından doğmakta; hem

duygu hem akıl karmaşası gülme unsurunu ortaya çıkartmaktadır. Sosyal açıdan ise fıkra, yabancı bir çevreye girmek istemeyen gelin adayının duygularına tanıklık etmektedir.

Yeni bir hayata başlarken ağlarsa gelinin sonradan güleceğine olan inanç, kızın evlenmeye hevesli görünmemesi gibi halk arasında geçerli olan sebeplerle Türk geleneğinde gelin olan kızlar zorla da ağlatılır. “Kimin Ağlaması Gerek” başlıklı fıkrada otuz yaşında evlenen çirkin kız, yalandan bile ağlamaz. Annesi ona usulca, sevincini belli etmeyip ağlamasını söyleyince kız, ağlayacak olanın kendisi değil, kendisini alan güvey olduğunu söyler (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 218). Bu fıkrada gelin, “Hem ağlarım hem giderim” kuralına uymayan bir tavır içindedir yani toplumun değer yargısına göre hareket etmemektedir. Gelin olan kız sevinmez, sevinse de bunu belli etmez; ancak gülme, bu uyumsuzluktan değil, aslında kızın koca bulduğu için rahatlaması nedeniyle söylediği sözlerden kaynaklanmaktadır. Fıkra, sosyal açıdan okunduğunda, özellikle kız çocukları için geç evliliklerin aile tarafından tercih edilmediği, kız çocuklarının bu bakış açısıyla yetiştirildikleri, öte yandan da karakter ne olursa olsun, güzelliğın vaktinde evlilik için önemli bir değer olduğu söylenebilir.

Genç kızın evlenmek için acele etmesi, toplumun genel değer yargılarına göre hoş karşılanmaz. Bir genç kızın bunu dile getirmesiyle, neredeyse imkânsızdır. “Sabrı Kalmayınca” başlıklı Tatar fıkrasında genç kızın bir delikanlıyla evlenmesini uygun görürler ancak ramazan ayında nikâh kıymayı uygun bulmazlar. Kız sesini çıkaramaz, bir gün su almak için çeşmeye gittiğinde, orada uzanıp yatan köpeğe “Kurt yiyesice, ramazan ayı gibi uzanıp yatmış” (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 214) demesi, içindeki duyguları dolaylı olarak dışı vurarak rahatlamasına sebep olmakta ve bu da gülme durumu oluşturmaktadır.

“Kız Uğurlama” (Sattarov 1987:227) başlıklı Kazak fıkrasında ise ağlayanlar anne, baba ve kardeştir. “Oturana kız/evde kalmış” bir kız evden ayrılırken anne babası ve erkek kardeşi ağlamaktadır. Anne baba, kızları evden uzağa gittiği için ağladıklarını söylerler. Bu psikolojik açıdan olağan bir durumdur ve bunda gülünecek bir unsur yoktur. Fıkranın gülme unsuru ise erkek kardeşin ağlama sebebinden doğmaktadır; erkek kardeş “Acaba geri gelir mi?” diye ağladığını söyler. Gelin olan kızın hem ağlayıp hem de gitmesi gibi, erkek kardeşin sözlerinden de aslında ablası gittiği için üzülmediği anlaşılmaktadır. Bu durum da duygu karmaşası bağlamında gülme unsuru yaratmaktadır. Sosyal açıdan bakıldığında ise, kardeş için bile, evden gelin olup giden kız kardeşin geri gelmesi, istenmeyen bir durumdur. Kız kardeşin yaşı büyük olduğunda, durum fıkradaki gibi abartılmaktadır. Sosyal açıdan düşünüldüğünde, yaşı büyük de olsa bir erkek için düşünülmemen “evde kalmak” deyiminin kadınlar için kullanılması ve fıkra konusu olması yanlış bakış açısını yansıtmaktadır.

Gelinin Huyunun Düzeltilmesiyle İlgili Fıkralar: Anlayana Sivrisinek Saz...

Gelinin geldiği evde pek çok açıdan beğenilmemesi söz konusu olabilir. Bunlar onun aldığı kültürle, fiziksel özellikleri veya karakteriyle ilgili olabilir. “Akıllı Güvey” fıkrasının başlığı, her ne kadar damatla ilgili olsa da, gelinle ilgili bir değerlendirmeyi yansıtmaktadır. Damat, gelinin elinin kirini ve tırnaklarının arasındaki hamur kalıntısını görünce karnı ağrıyormuş gibi yapar. Gelin, geçmesi için ne yapması gerektiğini sorduğunda, kocası da annesinin elinin hamurunu yıkadığı suyu içirdiğinde karnının ağrısının geçtiğini söyler. Kız hemen elini yıkar ve suyu getirir. Damat yine de elinde hamur kirin-tıları kaldığını görünce annesinin iki kat yıkadığını söyleyerek gelinin elini ikinci defa yıkamasını sağlar. Gelin bu suyu da getirince, getirene kadar ağrım geçti, sen suyu döker (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 215-218). Böylece damat aklını kullanarak kızın kal-

bini kırmadan ellerinin temizlenmesini sağlamıştır. Fıkra gelinin damat tarafından temizlik yönünden beğenilmemesi söz konudur. Fıkra, gelin ile damat arasındaki titizlik farkını, damadı üstünlemek yoluyla işlemektedir. Yukarıdaki gelin seçerken tırnağının içindeki hamura göre karar veren kaynanayla birlikte bu fıkra değerlendirildiğinde, gelinlerden beklenen temel özelliklerden birinin temizlik olduğu söylenebilir.

Kazak fıkralarından birinde, sürekli birilerine iş buyuran tembel geline kayınbaba, bir ders vermek ister. Gelin evde darı kavururken içeriye öksürerek girer; gelin sırtı dönük olarak kimin geldiğine bile bakmadan, “Hey kimsen, gidip tarladan kazma ile küreği getiriver” der. Kayınbaba, belki utanır da bu huyundan vazgeçer diye, hiç ses çıkartmadan gidip gelinin istediklerini getirir. Geri döndüğünde gelin, iş buyurduğu kişinin kayınbabası olduğunu görünce “Hay Allah, babammışsınız ya. Götürüp yerine bırakın, ben kendim gider alırım.” der (Kaskabasov vd. 2013: 214-215). Gelinden beklenen davranış ile gelinin cevabı arasındaki zıtlık, tam bir duygu karmaşası yaratmaktadır. Sosyal açıdan değerlendirildiğinde, fıkra, tembelliğin gelinler için hoş karşılanmayan bir özellik olduğu gerçeğini ve hoş karşılanmayan alışkanlık ve davranışların düzeltilmesinde kaynananın dışında kayınbabanın da rol alabileceğini göstermektedir.

Kayınvalide, gelinin yanlışını ya doğrudan söyler ya da dolaylı olarak söyleyip anlamasını bekler. Çuvaş fıkrasında kaynana, yemekten sonra masanın sadece ortasını silen gelinine köyün etrafını da dön deyin gelin köyün etrafını dolaşır gelir (Yılmaz 2006: 698). Oysa kayınvalide masanın etrafını silmesini söylemektedir. Kaynananın isteğiyle gelinin davranışındaki uyumsuzluk, yine gelinin tembelliği ve yeterince titiz olmamasıyla ortaya çıkmaktadır. Fıkra geline ne yapması gerektiği doğrudan söylene, gülme duygusu ortaya çıkmaz ancak kayınvalidenin mecazlı söyleyişi bir incelik olduğu kadar gülme unsurunun doğmasına da sebeptir.

Gelinin Tenkit Edilmesiyle İlgili Fıkralar: Kızım Sana Söylüyorum, Gelinim Sen Anla

Tatar fıkrasında bir gelin tembelliğinden dolayı devamlı uyur. Bir gün kayınbabası dayanamayıp geline ders vermek amacıyla, evin kızının kapısını vurarak kızını uyandırmaya çalışır ve ona “gelin olunca” uyumasını söyler (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 215-219). Fıkra geline ders verme amacıyla olan kayınbaba, sözleriyle üstün duruma geçmiştir. Bu fıkra, gelinin sadece kaynananın değil, ailenin diğer fertlerinin de denetiminde olduğuna örnektir. Öte yandan sosyal açıdan düşünüldüğünde, aynı vakitte evin kızı da gelini de uyur durumda olduğu hâlde, “Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla” uyarısının geline yapılması, aynı evin fertleri durumuna gelseler de gelen ile var olan arasında ayırım yapıldığını da göstermektedir.

Bir kaynana ile gelin arasındaki anlaşmazlığın belirgin örneklerinden biri olan bir başka Tatar fıkrasında gelin de sürekli çalıştırılır ama evin kızı gittiği yerde kendisinden iş istedikleri için şikâyetçidir. Bunun üzerine kaynana, kendisinin gelinden, kızının da gittiği evde iş yaptırılmasından dolayı hiç bahtının olmadığını söyler (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 224). Bu fıkra “eve gelen” gelin ile “evden giden kız” arasında kızdan yana bir tercih olduğu görülmektedir. Aslında benzer durumda olan iki aile ferdi arasında farklı şeyler düşünmekten dolayı duygu karmaşası bağlamında gülme unsuru oluşmuştur. Fıkra, kaynanalar tarafından gelinlere olumsuz yaklaşıldığını mizah yoluyla eleştirmektedir.

Gelin, toplumun kendisine biçtiği değer yargılarının veya görünümünün dışına çıktığında da tenkit edilir. Kazak fıkrasında yeni gelin başı açık evin içinde dolanmaktadır. Bir gün bir ihtiyar adam bir şey sormak için eve gelir. Biraz oturduktan sonra, bu genç

hanımı beğenen ihtiyar, oğlu için bu kıza dünür olmak ister. Niyetini kayınvalideye açıkladığında onun evi kızı değil, gelini olduğunu öğrenir ve eskinin gelinlerinin baş örtülerinden belli olduğunu şimdikilerin ise anlaşılmadığını söyleyerek özür diler (Kaskabasov vd. 2013: 326). Bu fıkra gelinin sadece aile fertleri tarafından değil, evin dışından kişiler tarafından da tenkit edilebildiğini göstermektedir. İhtiyar, gelinin görünümünün, baş giyimi nedeniyle gelinlik pozisyonuna uyumsuz olduğunu düşünmesinden kaynaklanan bir şaşkınlığa düşer. Bilindiği üzere, toplumlarda bazı göstergeler vardır. Türk Dünyası kültürü dikkate alındığında giyim ve kadınlarda baş bağlama şekilleri geleneksel kültürde bir göstergedir. Kazak kültüründe, genç kızların başları açıkken, gelin olanın “başı bağlanır”. Bu geleneğin dışına çıkmak, nesil farkı olanlar arasında bir kültür çatışmasına sebep olmakta ve bu çatışmanın öznesi durumundaki gelin, fıkrayla karşımıza çıkmaktadır.

Kendi Kendini Açık Etme: Şecaat Arzederken Merd-i Kıpti Sirkatin Söyler

Bir Tatar fıkrasında gelin, kaynanası evde yokken gelen iki misafiri ağırlamak üzere ekmek yoğurmaya hazırlanır. Misafirlerden biri diğerine, bu evdeki ekmek teknesinin hamurdan yapılmış olduğunu söyler. Gelin itiraz eder ama misafir üsteleince, gelin sözlerinin doğruluğunu ispatlamak üzere, kendisi gelin geldiği vakitte bu teknenin ağacının görüldüğünü belirtir (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 215-218). Gelin, aslında hamurdan ekmek teknesi gibi olmayacak bir konuda haklılığını ispat etmeye çalışırken aslında gelin geldiğinden bu yana hamur teknesini yıkamadığını itiraf etmiş olur. Yani kendi kendisini ele verir. Burada gelin açısından düşünüldüğünde, söylediğinin doğruluğunu ispat ederek bir üstünlük durumu oluşmakta, ancak üstünlük sağladığı bu durum onun pasaklılığını ortaya koyduğundan, verdiği cevaplar okuyucuda duygu karmaşası yaratmakta ve gülme durumu oluşmaktadır.

Gelinin birinin yine hamur teknesini kastederek, “Kaynanam varken buna yedi ekmek sığıyordu, şimdi ise sadece dört ekmek sığıyor” demesi ise (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 215-219) aslında kendisinin ekmek yapma konusundaki beceriksizliğini ortaya koymakta, ortadaki tezattan dolayı uyumsuzluk kuramı bağlamında gülme unsuru oluşmaktadır. Bu fıkrada gelin için herhangi bir deneme söz konusu değildir, gelinin kendi kendisine yaşadığı şaşkınlık ve bunu ifade etmesi gülme unsurunun zeminini hazırlamaktadır.

“Kaybolmamış” başlıklı Tatar fıkrasında gelin ile kaynana arasında bir diyalog geçer ancak fıkrada gülme unsuru kaynananın genç gelin olduğu çağla ilgilidir. Küçük gelin, evin ekmek teknesini yıkarken, içinden bir tava çıktığını söyleince kaynana, o tavanın kendisi daha yeni gelin olduğu zamanda kaybolduğunu, bu yüzden de komşu aldı diye komşuyu suçladıklarını söyler (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 215-219). Bu sözler kaynananın kendisinin titiz olmadığını itirafıdır. İtiraftan ekmek teknesinin yıllarca yıkanmadığı anlaşılmakta ve bu durumdan ayıplama, şaşkınlık gibi farklı duygular açığa çıkmaktadır. Fıkra gelin ile kaynana arasında geçmekle birlikte, fıkranın “merd-i kıpti”si kaynanadır.

Tembel gelinin, kendisi haftada bir saçını taradığı hâlde bu kadar çok dökülüyorsa her gün tarayanların saçının nasıl olduğunu düşünerek hayıflanması (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 215-219) da kendi kendine bir olumsuzluğu ortaya dökmek anlamına gelirken haftada bir saçını taramak şaşkınlık uyandırmakta, gelinin başkaları için üzülmeye de gelinin akılsızlığından dolayı acıma hissini ortaya çıkartmaktadır. Fıkra çözümlendiğinde duygu karmaşası ortaya çıkmaktadır.

Gelin erişte pişirmeyi bilmediğinden erişteler birbirine yapışır. Eşi, misafirlerin yanında kendisini küçük düşürmemek için böyle yapışmış erişteleri sevdiğini söyler ama

bunu anlamayan gelin yumruğunu göstererek, çok seviyorsa kazanda yumruk gibi yapışmış erişteler olduğunu haber verir (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 221). Bu fıkrada da gelinin beceriksizliği kendi sözleriyle ortaya dökülmekte hatta katmerlenmektedir. Erişte kötü pişmiştir, üstelik gelin bunun bir marifet olduğunu düşünecek kadar akılsızdır. Yaşananlarda bir uyumsuzluk söz konusudur. Konu sosyal açıdan değerlendirildiğinde, nor mal olarak bir hanımın erişte pişirmeyi bilmesi gerekir. Bunun olması gerektiği gibi olmaması, üstelik de bunun başkasının değil gelinin kendi sözleriyle ifade edilmesi, konuyu daha etkileyici hâle gelmektedir. Ayrıca, eşinin bu açığı kapatmaya çalışması “Kol kırılır yen içinde kalır” anlayışına dayanmakta ancak zihnen de beceriksiz olarak ötekilenen gelin, bunun farkına varamamaktadır.

Çuvaş fıkrasında ise gelin oluncaya kadar tembellik eden gelin, düğün alayı kapıya geldiğinde, kirmanım nerede diyerek aramaya başlar (Yılmaz 2006: 700). Türk geleneğinde gelin olacak kızıdan beklentilerden biri, güzel bir çeyize sahip olmasıdır. Çeyizin gelin tarafından hazırlanmasıysa, onun becerikli ve çalışkan olduğunun göstergesidir. Geçmiş dönemlere bakıldığında çeyiz, gelinin ev içinde kullandığı örtü ve süs eşyası niteliğindeki el ürünü işlerden oluşur. Gelin olacak kızın bunları bilip yapıyor olması, gelecekte de evinin ihtiyaçlarını bilen ve bunları kendi başına karşılayabilen bir kişi olacağına düşündürür. Bu fıkrada gelinin son dakikada kirman araması, içinde bulunduğu durumla uyumsuzdur. Fıkranın anlaşılabilmesi, kirmanın el sanatlarında ne işe yaradığının bilinmesine bağlıdır. Kirman ip eğirmeye yarayan bir el aleti olduğundan, kapıya gelin alayı geldiğinde gelinin ip eğirmeyi akıl etmesi, iş işten geçtikten sonra hiç olmayacak bir işe yönelmedir.

Kendini Haklı Çıkarma: Gelin Hem Kel Hem Fodul

Tatar fıkrası tipleri arasında Periha, hem tembel hem de yapamadığı işler için kendince akıllı sebepler bulan bir mahallî tiptir. Süt sağmaya üşenince ahırın tabanının düz olmadığını, kovanın da düzgün durmadığını (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 225); kaynanasının ekme yapıp yerleri temizlemesini söylediğinde ekme pişirse küspe olduğunu, yerleri silse de zaten kapkara olduğunu (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 225) söyleyerek iş yapmaktan kendini azat etmesi, fıkrada dinleyicisine bir yandan tembelliğin boyutunu, diğer yandan bu kadar sebep bulabilmenin de bir maharet olduğunu düşündürmektedir. Periha, toplumda elinden iş gelmeyen veya gelse de yapmak istemeyen kişilerin sembolü olan bir fıkrası tipidir. Söyledikleriyle gerçeğin uyumsuzluğu gülme duygusunu yaratmaktadır.

Çuvaş fıkrasında iş bilmeyen geline kayınvalidesi sütü kaynatmasını söyler. Süt kaynayıp kabardıkça gelin Allah arttırıyor diye düşünür. Süt taşa taşa biter. Gelin, “Tanrı verdi, Tanrı aldı” diyerek kendisini rahatlatır (Yılmaz 2006: 697). Bu fıkrada gelin bilmediği bir işi yapmakta, yaptığı iş olumsuz sonuçlansa da bunun farkına varamamaktadır.

Geline Eziyet: El Kapısı

Başka bir Tatar fıkrasında bir geline doğru düzgün yemek vermiyorlarmış. Bu yüzden gelinin de yüzü gülmüyormuş. Bir gün güldürmek için canlı bir tavuğun tüylerini yolup karşısına çıkarmışlar, yine gelin gülmemiş. Ertesi gün kendisini bir güzel doyurmuşlar, karnı doyan gelin gülmeye başlamış. Niye güldüğü sorulunca, bir gün önceki tüyleri yolunmuş tavuğun aklına geldiğini söylemiş (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 220-221). Fıkrada gelinin acınacak durumu ve gülmesi duygu karmaşası oluşturmaktadır. Sosyal açıdan düşünüldüğünde, geline karşı geliştirilen davranışın kasıtlı olduğu ve toplumdaki bu tür tutumları yansıttığı düşünülebilir.

Yine bir Tatar fıkrasında gelin hizmet etmekten dolayı sofraya hep geç oturur ve kaynana da sofrada kalan yemeği tekeye vermesini söyleyerek doymasına zaman bırakmaz. Bir gün tekeyi keserler ama teke kesilince onun zayıflığı ortaya çıkar. Bu durumu

geline sorduklarında gelin “Gelin doymayınca teke de doymaz” diyerek (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 215-221) kendisine eziyet edenlere cevabını verir ve üstünlük durumu oluşur. Gelinin kendisinden esirgenen yemeği gizlice yemesi, baskı ve yasakların olumsuz sonuçlar doğurabileceğinin göstergesidir ve toplumsal bir gerçekliktir.

Fıkralarda gelinlerin saflıkları nedeniyle suistimali de işlenmektedir. Bu tür fıkralarda gelinlerle ilgili olumsuz bir değerlendirme olmamakla birlikte aptallığa varan saflıkları söz konusudur. Tatar fıkrasında evin gelinine evde önlüğün ters tarafını, misafir gelince düz tarafını giymesini söylerler. Bir gün gelir ki önlük delinir; gelin önlüğün ön yüzünü giyemediği için ağlar (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 215-221). Bu fıkrada bir duygu karmaşası söz konusudur. Gelinin tek bir önlüğü olmasına üzülmeye ve sürekli çalıştığını düşünmesi gerekirken, onun önlüğü yırtıldığı için düz tarafını giyememesine ağlaması duygu karmaşası yaratır. Gelin, misafir önüne hiç çıkamamış, sürekli çalışmıştır ama farkında olmayacak kadar saftır.

Kültür Farklılığı: Aynı Gökte Uçarlar Ama Kuzgunun Dünyası Başka, Şahinin Dünyası Başka

Gelinin yetiştiği aile ile gelin geldiği ailenin farklı kültürlerle sahip olması da uyumsuzluk nedeniyle mizaha neden olabilmektedir. Özbek fıkrasında şehirden bir köye gelin giden kıza, kayınvalidesi ahırdaki sığırlara yem vermesini söylediğinde, gelin kümese gidip yem döker. Bu birkaç kez tekrarlanır. Kayınvalide sığırlara yem vermeyip niye hep tavuklara yem verdiğini sorduğunda gelin bütün hayvanlara yemek yemeleri için ayrı ayrı ev mi yaptınız diye şaşırır (https://latifa.uz/uz_latn?page=4&search=kelin). Bu fıkrada gelinde veya kayınvalide de bir art niyet veya deneme söz konusu değildir. Fıkroda gülme unsuru gelinin bilmediği bir hayata uyum sağlayamamasından kaynaklanmakta ve şaşkınlıkla söylediği sözler de gülme duygusunu uyandırmaktadır.

Geline veya Gelin Olan Kıza Nasihat: Kulağına Küpe Olsun

Türk geleneğinde, evlenen kıza koca evinde rahat olup olmadığını sorma, evlada sahip çıkma ve bir olumsuzluk varsa onu düzeltme amacıyla başvurulacak yollardan biridir. Bunu genellikle kızın annesi, ablası gibi yakın akraba kadınlar gerçekleştirir; gerektiği durumlarda ailenin erkek büyüklerine duyurma veya onların yardımını isteme yaygındır ancak baba-kız iletişiminin kuvvetli olması durumunda kızının koca evindeki durumunu öğrenmek üzere baba da kızıyla konuşabilir. Bunun amacı nasihat etme, yol göstermedir ve bu yolla büyükler tecrübelerini gelecek nesillere aktarır; daha huzurlu ve mutlu bir aile yapısı oluşturmaya çalışır. Bu davranış aşırı müdahaleci olma, tek taraflı düşünme gibi çeşitli sebeplerle taraflar arasında çatışmalara neden olabileceği de genellikle olumlu bir yaklaşımdır. Böylece gelin edilen kızın eksiklerini, hatalarını da öğrenmek mümkündür. Tatar fıkrasında yeni gelin baba evine gittiğinde kendisine koca evinde rahat olup olmadığını sorarlar. O da bir tek, uyandığı vakit evdeki yüz havlularının ıslak olmasından şikâyet eder. Bunun üzerine babası, herkesten önce kalkarsa havluyu ilk defa kendisinin kullanabileceğini söyleyerek kızına üstü örtülü olarak çok uyumamasını salık verir (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 215-220). Aslında gelin olan kız, koca evindeki bir durumu ortaya koyarken geleneğe göre kendi hatasını beyan etmektedir. Gelenek, gelinin herkesten sonra değil herkesten önce kalkmasını gerektirmektedir. Fıkroda hem kızın merd-i kıptiliği hem de babadan alınan nasihatla rahatlatma söz konusudur. Dolayısıyla duygu karmaşası bağlamında gülme duygusu oluşmaktadır.

Türkiye’den bir fıkrada, kaynana gelinini karşısına alır ve ona ilişkilerinin iyi yürümesi için kendi ruh hâliyle ilgili ipuçları vererek nasihatlar bulunur; gülü başına takmışsa keyfinin yerinde olduğunu, her yola geleceğini; kulağının arkasında olursa çok da

iyi olmadığını ve gelinin de bu durumda ısrarcı olmamasını; gül yakasında ise hiç etrafında dolaşmamasını söyler. Gelin ise, kendisinin böyle havaları olmadığını, bacak bacak üstüne atıp sigarasını da yakıp keyfine bakacağını, kaynananın gülü ile ilgilenmediğini, istediği şekilde takabileceğini söyler (<https://tr.pinterest.com/pin/5277724546762951>). Fıkra sosyal açıdan değerlendirildiğinde, kayınvalidenin gelin ile iletişim kurma arzusu aslında kendisini ön plana çıkartan bir yaklaşımı sergilemektedir. Gelin ise verdiği vurdumduymaz cevapla kayınvalideyi umursamadığını göstermekte ve kendisi açısından da bir üstünlük durumu yaratmaktadır.

Gelinin Geldiği Ailenin Fertlerine Yaklaşımı: Ayağıma Bir Yer Edeyim, Gör Sana Ne Edeyim

Bir Tatar fıkrasında aslında gelinin görevi olduğunu düşündükleri işi hatırlatmak üzere kayınbaba ile kaynana “ineği ben sağarıım, sen sağarsın” diye kasıtlı olarak ağız dalaşı yapar. Bunu duyan gelin, bunun için kavga etmemelerini, sırayla sağmalarını salık verir (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 225). Göreneklere göre beklenen, gelinin kaynana ve kayınbabanın elinden kovayı alıp bu işi kendisinin yapmasıdır oysa gelinin bunu yapmadığı gibi bir de akıl vermesi, geleneksel kodlara uyumsuzluktur. Aynı konunun bir Kazak fıkrasında ahırın süpürülmesi bağlamında işlenmesi (Kaskabasov vd. 2013: 306), bu tür gelin fıkralarının yaygınlığını ve fıkralar toplumsal hayatı yansıttığına göre benzer olayların aile içinde sıkça yaşandığını gösterir mahiyettedir. Büyüklükler aldıkları cevap karşısında içinden çıkılmaz bir duruma düşerken gelin de büyüklükler arasındaki probleme çözüm bulduğu için rahatlamıştır.

Gelin ile Güvey: Kocana Göre Bağla Başını, Harcına Göre Pişir Aşını

Gelin adaylarının, eğer seçme ve söz söyleme imkânı varsa kendileriyle evlenmek isteyen kişileri değerlendirirken bazı ölçütleri vardır. Karakterle ilgili özellikler hemen ortaya çıkamayacağı için genellikle bu ölçütler fiziki durumla ilgilidir. Bir Özbek fıkrasında damat adayı, kendisinin çok sabırlı bir insan olduğunu söyleyerek gelin adayını evliliğe ikna etmeye çalışır. Gelin adayısı damat adayının kırk yıl boyunca böyle bir burnu taşımamasından dolayı bundan şüphe duymadığını söyler (Şafiy, 2016: 16). Burada gelin adayı, aslında damadın fiziksel görünümünü beğenmediğini açıkça ifade edemezken, güveyin kendi sözlerini kullanıp çok ince bir alayla duygularını belli ederek rahatlatmaktadır.

Türkiye’de Nasrettin Hoca’ya Türkiye’de Nasrettin Hoca’ya ait bir fıkra şöyledir: “Hoca’yı aldatarak bir çirkin kadın almışlardı. Sabahleyin Hoca giyinüp sokağa fırlayacağı esnâda nâzenin kırılarak: ‘Efendi! Akrabanızın erkeklerinden hangilerine görünüp hangilerine görünmeyeceğim?’ deyince Hoca: ‘Bana görünme de hangisine istersen görün.’ demiştir” (Boratav 2006: 275). Bu fıkra, Özbek fıkraları arasında anonim bir şahsa ait olarak da anlatılır: Adam çirkince bir kadınla evlenir. Gelin akraba ve kardeşlerinin çok olduğunu, yüzünü kime gösterip kimden saklayacağını sorduğunda, güveyin verdiği “Benden saklaman yeterli” cevabı bu defa güvey tarafından fiziki görünüşün beğenilmesinin mizahi bir şekilde ifadesidir (Şafiy 2016: 16). Güvey, duygusunu belli ederek rahatlatmaktadır. Aynı zamanda fıkra, bazı coğrafyalarda var olan, gelinin evlendikten sonra erkek akrabalarından yüz saklama geleneğini yansıtmaya açısından da edebî etnosyoloji ilişkisini ortaya koymaktadır. Çirkin gelinin biraz hastalandığında, güveye “Ben ölürsem ne yaparsınız” sorusuna karşılık güveyin “Ölmezsen ne yaparım?” sorusu da beğenmediğiyle evlenmiş olan kişinin ruh hâlini yansıtır mahiyettedir (Şafiy 2016: 35). Bu fıkrada da bir duygu karmaşası söz konudur. Bir kişinin ölümlü durumunda normal olarak hissedilen üzüntüden ancak burada ölümden değil, hayatta kalınması durumunda üzüntü duyulacağı ifade edilmektedir.

Beş kez dul kalmış bir kadınla evlenen güvey hastalandığında, gelinin “Beni kime bırakıp gidiyorsunuz?” şeklindeki üzüntü ifade eden sözlerine güveyin verdiği “Yedinci eşine” cevabı, kadının çok evlilik yapmasıyla ilgili bir mizah içermektedir (Şafiy 2016: 37). Konuya sosyal açıdan bakıldığında, çok evlilik yapmanın olumsuz karşılanması söz konusudur. Bu durum, aileyi korur mahiyette bir görüştür ancak fıkranın tenkit edili kadındır.

Bir başka Tatar fıkrasında damat (Mehmutov ve Sadıkova 1979: 219) gelinin ellerini akkuş ayağına benzetince, gelin, akkuşun ayağının çatlak derili ve esmer renkli olduğunu bilmeden, “ak” rengin çağrışımıyla, damadın kendisine iltifat ettiğini düşünerek memnun olur. Burada gülme unsuru gelinin düşüncesiyle duyduğu söz arasındaki uyumsuzluktan doğmuştur; yine gelin bir yönden olumsuzlaştırılmaktadır.

Dış Tenkit: Düşün Olur İki Kişiyse, Kaygısı Düşer Deli Komşuya

Para her şeyi örter mi? Fıkraya göre örter. Adamın biri zengin ama kör, topal ve kambur bir kadınla evlenir. Arkadaşları niye kör bir kadınla evlendiğini sorduğunda “yaptığım hataları görmez”; niye topalla evlendiğini sorunca “evinde oturur”; niye kamburla evlendiğini sorduğunda da “canım o kadarcık da kusuru olmasın mı” diye cevap verir (Külliyat-ı Letâif: 78). Fıkra, bu gelinde ilk bakışta göze çarpan fiziki eksiklik veya aksaklıkların üstünün örtülmesinin veya hoş görülmesinin sebebi, hümanist bir yaklaşım, sevgi veya merhamet değildir; tek sebep zenginliktir. İnsanın ve toplumun bütün aksayan yönleri fıkra konusu olabilir. Günümüzde kişilerin fiziki aksaklıklarına farklı bir etik yaklaşım olmakla birlikte, geçmiş dönemlerde fiziki engeller de fıkralarda yaygın olarak işlenmektedir. Bu fıkra, yaptığı evliliği normal görmeyenlere güveyin verdiği cevap, aslında kendisini rahatlatmak üzere bulduğu sebeplerdir. Konu sosyal açıdan değerlendirildiğinde, Türk toplumunda evlilikle ilgili olarak “Davul bile dengi dengine çalar” sözü doğrultusunda bir anlayış söz konusudur ancak çeşitli sebeplerle denk olmayan evlilikler de yapılabilmektedir ki bu sebeplerin en önemlisi, fıkradaki gibi maddidir. Toplumsal gerçeklik açısından bakıldığında yaşlı, zengin ve engelli ancak zengin bir kişiyle genç bir kızın çoğunlukla kendi isteği dışında evlendirilmeleri problemiyle karşılaşmaktadır. Ancak burada güveyin zorlanması değil, onun kendince haklı sebepler bulmak için zorlanması söz konusudur.

İstmeden Mizah konusu Olan Gelin: Pot mu Kırarsın, Çam mı Devirirsin?

Fıkralarda gelinler için mizah, farkında olmadan söylediği veya bir davranışı üzerine de oluşmuştur. Bir fıkra, kayınbaba uzak bir yerden yorgun argın gelip eve girdiğinde, mutfakta gördüğü ayranı içer. Tam dışarı çıkacakken gelini gelir, kayınbabasına ayran içmesi için ısrar eder. İkrâm etmek istediği ayranın yerinde olmadığını görünce “Hay Allah, burada duran ayranı hangi it içti acaba” diye yüksek sesle söylenir (Kaskabasov vd. 2013: 294). Bu fıkra, gelinin istediği ikramı yapamayacak olmasının verdiği mahcubiyet hissiyle düşünmeden söyledikleri tam anlamıyla pot kırmaktır.

Bir başka Kazak fıkrasında da gelin aynı duruma düşer. Sürekli evlerine girmeyi adet edinen bir sığırları vardır. Bir gün gelin evde dikmiş dikerken sığır yine gelip kapıyı boynuzlarıyla ittirip açar, sonra geri çekilince kapı da sert bir şekilde çarpar. Gelin ürker, ama biraz sonra tekrar kapı tıkırdadığında, “Şimdi ben senin boynuzunu bir keseyim de gör” diye hiddetle kapıyı açtığında karşısında kayın babasını bulur (Kaskabasov vd. 2013: 322-323). Bunlarda art niyet olmadan söylenen sözler, okuyucu veya dinleyiciye “iyi ki ben o durumda değilim” diye düşündürür; üstünlük duygusuyla gelinin içine düştüğü duruma gülünür. Gelenekte büyüğe saygısızlık yoktur, ancak gelin istemeden de olsa bu duruma düşer.

Hem Gelinin Hem Damadın Tenkit Edilmesi: Tencere Dibin Kara, Seninki Benden Kara

Kumuk Türklerinin bir fıkrasında damat babası, yaramaz oğluna akıllı, bilimli bir kız aldıkları için düğünden sonra çok mutludur ama kız babası aynı fikirde değildir; damadı bilmediğini ama kızıyla oğlu evlendiği için ocaklarının onmayacağını söyler. Aradan iki yıl geçince damadın babası gelerek gelinden şikâyet edip hiçbir şeye kaygı duymadığını, ölü gibi olduğunu söyleyince kız babası, bu tenkide “Ben onu zaten senin oğlunla evlenmeye razı olduğunda anlamıştım” der (Soltanbekov 1994: 150). Burada gelinin tenkidi yapılırken kız babası, damadın da ondan geri kalmadığını belirterek rahatlar. Kız babası, gelin olan kızını savunmamakta ama karşısındakinin de ondan geri kalmadığını vurgulamaktadır.

Sonuç

Kadınların açıktan söyleyemedikleri sıkıntılarını ninniler vasıtasıyla dile getirmeleri gibi, aile içindeki çatışmaların da fıkralar vasıtasıyla görünür kılındığı ve bunlarla toplumun sosyal yapısının yansıtıldığı görülür. Gülme olgusunu yoğun şekilde içinde bulunduran fıkra, toplumun ve kişilerin uyumsuz, aksayan yönlerini en etkili şekilde ortaya koyan bir tür olduğundan birçok konu gibi aile içinde karşılaşılan çatışma ve uyumsuzluklar da fıkralara yaygın şekilde yansımıştır.

Aile ilişkileri bağlılık, birbirine destek olmak kadar çatışmaya da açık bir durumdur ve aile fertleri arasındaki çatışma dendiğinde, kadınların bir arada bulunma şartlarının daha fazla olması sebebiyle, ilk olarak, gelin-kaynana arasındaki çatışmalar akla gelmektedir. Ancak, aile içi ilişkiler elbette bunlarla sınırlı değildir. Aileye “gelin” gelen kişinin, erkek aile fertleriyle de farklı ölçüler ve sınırlar dâhilinde iletişimi söz konusu olduğundan gelini denemek, ona ders vermek üzerine kurulmuş gelin-kaynaba fıkraları da anlatılmaktadır. Fıkra yaratıcıları gelinleri olumsuzlaştırdıkları fıkralarda aile dışından kişileri kullandıkları gibi, gelinleri en çok uyum içinde bulunmaları gereken “kocaları” vasıtasıyla veya kendilerinin sözleriyle de olumsuzlaştırmakta ve gülünç duruma düşürebilmektedir.

Türk kültüründe aileye dışarıdan gelen eltiler arasındaki çatışmayı yaratan fıkralar ile ailede geçici olarak bulunduğu farz edilen görünme ile gelin arasında da çatışmayı yansıtan fıkralar vardır. Bunlar, makalenin hacmi dikkate alınarak başka bir çalışmanın konusu olarak düşünülmüş, konu sınırlandırılmıştır.

Her grupta yer alan fıkraların karşılığı olarak bir atasözü veya deyim varlığı da kültürün bütüncül yönünü göstermekte, bu çatışmaların güldürü vasıtası olarak kullanılmasının yanı sıra bir hayat dersi verebileceğini de göstermektedir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aile Yapısı Araştırması. Ankara: TÜİK, 2011.

Alver, Köksal. “Edebiyat Sosyolojisi ve Hayat”. *Sosyoloji Dergisi* (2006/15): 105-118.

Boratav, Pertev Naili. *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006.

Escarpit, Robert. *Edebiyat Sosyolojisi* (Çev. Hüseyin Portakal), İstanbul: İletişim Yayını, 1992.

Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayını, 1976.

<https://tr.pinterest.com/pin/5277724546762951> Erişim tarihi: 29.12.2020, saat:22.10.

https://latifa.uz/uz_latn?page=4&search=kelin Erişim tarihi: 13.01.2021, saat:14.35

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayını, 1997.

Kasbakasov Seyit A. vd. *Babalar Sözi 98 Küldirgi Engimeler*. Astana: Folyant, 2013.

- Kaya, Tebrîke. “Gelin-Kaynana İletişiminin Niteliğini Belirleyen Kültürel Etmenler”. *Erciyes İletişim Dergisi* 1 (Ocak 2019): 185-204.
- Kösemihal, Nurettin Şazi. “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* (1964 2/19-20): 1-37.
- Kuran, Ercüment. “Türk Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişmesi”. *T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Aile Yazıları I – Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç*. Ankara: T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, 1990: 363-368.
- Külliyat-ı Letâif*. Tarihsiz.
- Mehmutov, H.Ş ve A.H. Sadıkova. *Tatar Halık İcatı. Mezekler*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1979.
- Şafiy, Fahriddin Ali. *Gözel Latifalar*. Taşkent: Özbekistan Yayını, 2016.
- Sattarov K. *Küldirgi Engimeler*. Almatı: Jazuvşı, 1987.
- Soltanov, Soltanbek. *Yoluğğan Yollar*. Mahaçkala: Dağıstan Kitap Basmahanası, 1994, s.149-164.
- Sönmez, Özlem Altınsu. “Gelin Kaynana Çatışması Üzerine Sosyolojik Bir Analiz”. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* (2019 13/19): 1159-1201.
- Yılmaz, Metin. *Türk Dünyası Edebiyatı Metinleri Antolojisi 7*. Ankara: AKM Yayını, 2006, s. 683-703.